

فصلنامه سیاست خارجی
سال سی و یکم، شماره ۴، زمستان ۱۳۹۶، صص ۷۰-۴۱

۲

رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات

دکتر بهادر امینیان^۱ / سید محسن سجادی^۲

^۱. دانشیار دانشکده روابط بین‌الملل وزارت امور خارجه bahaminian@hotmail.com

^۲. دانش آموخته کارشناسی ارشد رشته دیپلماسی و سازمان‌های بین‌المللی

sajadi.seyedmohsen@yahoo.com

تاریخ تصویب: ۱۳۹۶/۱۰/۵

تاریخ دریافت: ۱۳۹۶/۹/۵

چکیده

پایه شکل‌گیری رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات محدود کردن دستیابی کشورهای خارج از بلوک غرب پس از جنگ جهانی دوم مخصوصا کشورهای حوزه شوروی به فناوری‌های نظامی و نوین بخصوص در حوزه موشکی و سلاح‌های انهدام انبوه بود اگرچه در همان دوران جنگ سرد و پس از آن حوزه در برگیری رژیم‌های کنترل فراتر از کشورهای بلوک شرق رفته و کشورهایی را به عنوان هدف خود تعیین نمودند و باید اعتراف نمود که در این زمینه موفق بوده و گام‌های مؤثری نیز برداشته شده که به طور مستقیم و غیرمستقیم بر امنیت ملی کشورهای خارج از رژیم‌ها و مخصوصا کشورهای هدف تأثیرگذار بوده است. در این بین، برخی از رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات از جمله رژیم کنترل فناوری موشکی و ترتیبات واسنار، دو رژیمی هستند که در پی وضع سازوکارهای اجرایی برای اطمینان از عدم دستیابی سایر کشورها به فناوری‌های موشکی مرتبط با انتقال و حمل سلاح‌های انهدام انبوه و فناوری‌های دو منظوره می‌باشند.

▪ واژگان کلیدی

رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات، امنیت ملی، رژیم کنترل فناوری موشکی.

مقدمه

رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات^۱ که مبتنی بر اجماع و ترتیبات داوطلبانه کشورهای سازنده و دارنده فناوری‌های تولید سلاح‌های انهدام انبوه^۲ و یا سلاح‌های متعارف هستند، با هدف محدود کردن تجارت این تسلیحات یا فناوری‌ها و جلوگیری از دستیابی سایر دولت‌ها در درجه اول و تروریست‌ها در مرحله بعد مخصوصاً پس از وقایع یازده سپتامبر به این سلاح‌ها و فناوری‌ها ایجاد گردیده و تنها راه بهبود عملکرد این رژیم‌ها بهبود تبادل اطلاعات بین کشورهای عضو رژیم، پیاده سازی تغییرات مداوم در زمینه کنترل صادرات و ایجاد اصلاحات سازمانی در فرایند اجرای رژیم‌ها می‌باشد (United States General Accounting Office(GAO),2002:1).

رژیم‌های کنترل صادرات با توافق و اجماع قدرت‌های بزرگ در زمینه تسلیحات برتر شکل می‌گیرد. بدین معنی که کشورهایی که فناوری برتر در زمینه سلاح‌های انهدام انبوه و انتقال و سیستم‌های حمل آنها همچون موشک‌ها و پهپادها دارند، به دنبال محدود کردن دستیابی سایر کشورها و مخصوصاً کشورهای یاغی و هدف از دستیابی به این ابزارها از طریق صادرات و بازارهای سیاه اسلحه فروشی هستند. به نظر این کشورها تنها راه دستیابی کشورهای هدف به سلاح‌ها و فناوری‌های پیشرفته خرید این گونه ابزارها از طریق صادرات و سپس کپی برداری از روی آنها است و به توان داخلی کشورها بدون کمک خارجی و نمونه مشابه صادراتی اعتقادی ندارند؛ در نتیجه تنها راه کنترل دستیابی سایر کشورهای غیر همسو با خود مخصوصاً جهان سوم را محدودیت و ممنوعیت صادرات برخی کالاها و فناوری‌های پیشرفته می‌دانند.

---

^۱. Multilateral Export Control Regime (MECR)

^۲. Weapons of Mass Destruction (WMD)

بنابر این با این پیش فرض رژیم‌های کنترل صادرات پا به عرصه وجود گذاشته و تشکیل یافتند. از رژیم کوکوم که جزء اولین رژیم‌های کنترل صادرات در نوع خود بوده تا رژیم کد (کردارنامه) لاهه که یکی از جدیدترین رژیم‌های کنترل صادرات محسوب می‌شوند؛ توسط قدرت‌های بزرگ در زمینه کنترل صادرات سلاح‌های ممنوعه و فناوری‌های مرتبط با آن ایجاد شدند. البته موفقیت یا عدم موفقیت این گونه رژیم‌ها و نیز تحولات نظام بین‌الملل از نظام دو قطبی جنگ سرد به نظام تک چند قطبی، از جمله عوامل موفقیت، ضعف یا تغییر و به روز رسانی برخی از این گونه رژیم‌ها بوده‌اند. به عنوان مثال، رژیم کنترل صادراتی کوکوم که در سال‌های آغازین جنگ سرد در ۱۹۴۸-۱۹۴۹ ایجاد گردید، بعد از تحولات نظام بین‌الملل و فروپاشی شوروی و نظام دو قطبی، موضوعیت خود را از دست داد زیرا این رژیم تنها یک هدف را در سر می‌پروراند: «حفظ برتری بلوک غرب و جلوگیری از دستیابی بلوک شرق و متحدان شوروی به تسلیحات حساس» (1979:153-). در نتیجه، در سال ۱۹۹۴ با رژیم ترتیبات واسنار جایگزین گردید (شیشه چی ها، ۲۸:۱۳۷۶).

رژیم‌های کنترل صادرات برای کشورهایی همچون ایالات متحده به عنوان ابزاری برای دستیابی به اهداف استراتژیک است. البته از یک نگاه بدبینانه می‌توان رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات را از جمله ابزارهایی دانست که به منظور حفظ تفوق تکنولوژیک و به بهانه جلوگیری از گسترش سلاح‌های انهدام انبوه، طی شش دهه گذشته توسط کشورهای توسعه یافته غربی مورد استفاده قرار گرفته‌اند (دهقانی و هاشمی، ۱۰۲:۱۳۹۲). اگر چه یکی از اهداف اصلی چنین رژیم‌هایی حفظ برتری استراتژیک از نظر تسلیحاتی و فناورانه است اما همین امر باعث شده در برخی زمینه‌ها موفقیت‌هایی نیز به دست آید و خطرات گسترش سلاح‌های حساس تا حدی کمتر شود. اعضای این گونه رژیم‌ها از استانداردهای دوگانه استفاده کرده و مرز خودی و غیر خودی قائل شده و کشور هدف تعیین می‌کنند و همین امر در برخی موارد محدودیت‌های ناعادلانه و غیر منصفانه را برای تحقیقات علمی یک کشور ایجاد می‌کند؛

به عنوان مثال، ایجاد محدودیت‌هایی برای تحقیقات هسته‌ای ایران با هدف جلوگیری از دستیابی ایران به سلاح‌های هسته‌ای.

از دید کشورهای جهان سوم و در حال توسعه رژیم‌های کنترل صادرات با تعهدات دولت‌های عضو تحت رژیم‌های بین‌المللی عدم اشاعه مغایرت دارد و رژیم‌های کنترل صادرات رژیمی غیر قانونی بوده و عامل تأخیر در توسعه کشورهای جهان سوم است، اما زمانی که بحث کارایی در میان باشد متوجه می‌شویم که این رژیم‌ها در بسیاری از زمینه‌ها موفقیت‌هایی کسب نموده‌اند از جمله در بلوک شرق با رژیم کوکوم و فعالیت‌های موشکی برخی کشورها همچون برزیل، آرژانتین، عراق و آفریقای جنوبی با رژیم کنترل فناوری موشکی که نشان از دستیابی به اهداف مورد نظر توسط این گونه رژیم‌ها است. کشورهای دارای قدرت برتر فناوری، توانسته‌اند که بر اساس موارد ادعایی خود کشورهای هدف را از دستیابی به سلاح‌های انهدام انبوه و تجهیزات دو منظوره بازداشته و در مواردی حتی به عقب برانند، مثال بارز در این زمینه نابود کردن فناوری تولید موشک‌های بالستیک توسط لهستان برای عضویت در رژیم کنترل فناوری موشکی می‌باشد (Fact Sheet, 2004).

قدرت‌های بزرگ از ابزارهای مختلفی در جهت کنترل تسلیحات در جهان استفاده می‌کنند، از تدوین معاهدات الزام‌آور عدم اشاعه‌ای همچون NPT و CWC، تا فشارهایی در قالب شورای امنیت مثل اقدام به تحریم هند و پاکستان به دلایل اشاعه هسته‌ای در قالب قطعنامه ۱۷۲ شورای امنیت؛ اما بهترین راه حلی که به ذهن چنین قدرت‌هایی از جمله گروه هفت و پانزده کشوری که در هر چند رژیم کنترل صادرات مهم عضویت دارند متبادر شده است، رژیم‌های سیاسی، اختیاری و غیر الزام‌آور کنترل صادرات می‌باشد تا به وسیله آن تمامی کشورها مخصوصاً کشورهای هدف حتی از نظر آنها «یاغی»، با ترس کمتری در جهت همکاری با چنین رژیم‌هایی گام برداشته و حتی ممکن است به عضویت آن در آیند.

در نتیجه چنین فرایندی، قدرت‌های بزرگ حتی در قرن ۲۱ از تدوین رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات عقب نشینی نکرده بلکه به تدوین چند رژیم چندجانبه کنترل صادرات مهم نیز دست زده‌اند، از جمله مهمترین آنها کد لاهه و رژیم کنترل صادرات دو منظوره اتحادیه اروپا است که نشان دهنده موفقیت چنین رژیم‌هایی از سوی قدرت‌های تدوین کننده می‌باشد. زیرا هدفی که قدرت‌های بزرگ در جهت تدوین این رژیم‌ها گام برداشتند، جلوگیری از دستیابی سایر کشورها به سلاح‌های انهدام انبوه و دو منظوره بوده است و داشتن رویکرد مثبت به چنین رژیم‌هایی از سوی این قدرت‌ها، بیانگر توفیق رژیم‌های کنترل صادراتی در جلب نظر موافق قدرت‌های بنیانگذار است. هنوز نمی‌توان توفیق این چنین رژیم‌هایی را به طور کامل ارزیابی کرد. به عنوان مثال، پس از جنگ سرد ما شاهد افزایش ناگهانی تعداد اعضای رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات از جمله در رژیم کنترل فناوری موشکی هستیم اما این افزایش از نظر برخی به معنای موفقیت بیشتر این رژیم‌ها نیست. برای نمونه، پس از جنگ سرد کشورهای روسیه، اوکراین و قزاقستان به این رژیم‌های کنترل صادراتی پیوستند اما به دلیل ضعف اقتصادی و نیاز مبرم به درآمدهای اقتصادی، در کنار این که عضو چنین رژیم‌هایی بودند به صادرات همان موارد ممنوعه در رژیم مذکور به کشورهای چون چین، هند و البته ایران از طریق کشف نقاط ضعف در رژیم‌های کنترل صادرات پرداختند (Beck & Gahlaut, 2016:2). از سوی دیگر، این رژیم‌ها باعث می‌شوند قدرت‌های بزرگ به چنین رژیم‌های امنیتی بین‌المللی احترام گذاشته و در جهت تقویت آن بر آیند. به عنوان مثال، اگر پنج قدرت شورای امنیت نتوانند در قالب ملل متحد بحث‌های کنترل صادراتی خود را از طریق قطعنامه‌های الزام‌آور پیگیری کنند، می‌توانند از طریق این رژیم‌های امنیتی که توسط خود آنها تدوین شده است، به اعمال فشار بر کشورهای در حال توسعه روی آورده و به نتیجه دلخواه خود برسند.

یکی دیگر از دلایلی که قدرت‌های بزرگ در پی کنترل صادرات فناوری و ابزارها و تجهیزات نظامی و دو منظوره هستند وجود تنش‌های مختلف در مناطق گوناگون

می‌باشد. بدین معنی که چنین قدرت‌هایی در پی کاهش رویارویی مستقیم خود با رقبای بزرگ خود بوده و از تنش‌گریزانند. در نتیجه برای کاهش سطح تنش‌ها به کنترل ورود تسلیحات به این مناطق روی آورده تا بتوانند از بحران آفرینی برخی کشورها (که به وسیله خرید و صادرات بسیار زیاد تسلیحات و افتادن در دام مسابقه تسلیحاتی درگیر می‌شوند) جلوگیری کنند (گونگ و سگال، ۱۳۸۸:۹). اگرچه درون این استدلال تناقضی به وضوح قابل مشاهده است و آن این است که برخی کشورها همچون روسیه بعد از پایان جنگ سرد و فروپاشی شوروی به دنبال افزایش صادرات تسلیحات و تجارت تسلیحاتی خود به کشورهای شرق آسیا مخصوصاً چین بوده‌اند در صورتی که ادعا می‌شود به دنبال کاهش صادرات تسلیحات و تجهیزات نظامی و دو منظوره در منطقه شرق آسیا ناشی از رقابت تسلیحاتی چین و ژاپن هستند. با این وجود، بعد از عضویت روسیه به رژیم کنترل فناوری موشکی سطح صادرات کالاها و تجهیزات ممنوعه در این رژیم کاهش یافته است. به عبارت دیگر، چنین کشورهایی با هدف ایجاد یک «قرنطینه فناورانه» علیه کشورهای هدف از جمله ایران، به دنبال اعمال ضرباتی تعیین کننده به بنیه استراتژیک ایران از طریق محروم ساختن این کشور از سطوح گوناگون فناوری‌های دفاعی هستند (کیوان حسینی، ۱۳۷۷:۳). زیرا استدلال چنین کشورها این است که چون کشورهای جهان سومی حتی با امکانات محدود صنعتی و فناوری قادر به تولید سلاح‌های انهدام انبوه هستند پس هدف قدرت‌های بزرگ پس از جنگ سرد نه روسیه که کشورهای از نظر آنها بی‌ثبات کننده بود، بنابر این در پی محدود کردن صدور سلاح‌هایی به این مناطق خاص از جمله خاورمیانه برآمده و رژیم‌های کنترل صادرات را در این جهت‌گیری جدید قرار دادند.

چارچوب نظری: نظریه رژیم‌های بین‌المللی

موضوع رژیم‌های بین‌المللی^۱ از جمله موضوعاتی است که در دوره نوین هم در عرصه واحدهای تشکیل دهنده و هم در عرصه کنش‌های متقابل، یعنی همکاری و تعارضات مورد توجه دانشمندان عرصه روابط بین‌الملل قرار گرفته‌اند و پارادایم‌های مختلف موجود، هر کدام بر اساس اصول، قواعد، و ارزش‌های جامعه علمی خود به تبیین آن اقدام کرده‌اند (قاسمی، ۱۳۸۴: ۱۷). از جهتی به دلیل آن که ثبات نظام بین‌المللی و تغییر آن نظام هسته اصلی نظریه رژیم‌های بین‌المللی را تشکیل می‌دهد (عسگرخانی، ۱۳۸۳: ۱۷۹)؛ بنابراین می‌توان این نظریه را به عنوان چارچوبی مفید در خدمت تحلیل موضوع قرار داد.

در این مقاله با توجه به اینکه رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات بخش مهمی از مبانی نظریه رژیم‌های بین‌المللی را در خود جای داده و امکان تحلیل مناسب‌تری در چارچوب این نظریه فراهم نموده است؛ برای درک و تحلیل این رابطه از نظریه رژیم‌های بین‌المللی استفاده شده است. به عبارت دیگر، نظریه رژیم‌های بین‌المللی چارچوبی مفید در زمینه تحلیل رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات به عنوان متغیر مستقل ارائه می‌دهد و می‌توان با استفاده از این نظریه به بررسی موضوع مورد بحث پرداخت.

بر این اساس، نظریه رژیم‌ها [رژیم‌های بین‌المللی] که یک نظریه در باب سازمان‌های بین‌المللی است؛ دارای این فرض می‌باشد که دولت‌ها می‌توانند حتی بر اساس این فرض رئالیستی که دولت‌ها به دنبال انگیزه‌های فردی هستند نیز همکاری کنند. بنابراین در بیشتر مواقع کشورها علاقه به همکاری دارند (Encyclopaedic Dictionary of International Law, 2009:511). شکل‌گیری مفهوم رژیم‌های بین‌المللی به دهه ۸۰ میلادی باز می‌گردد و برای بیش از یک دهه تمرکز اصلی در حوزه روابط بین‌الملل را به خود اختصاص داده است که در سه مکتب فکری واقع‌گرایی، نواقعی‌گرایی و شناختی مورد بحث واقع شده است (Hasenclever et. AL 2, 2006:introduction). باید به این نکته توجه داشت که رژیم

۱. International Regime

یک اصطلاح است که نه تنها مورد استفاده فراوان قرار گرفته، بلکه محل مناظرات فراوان در ادبیات روابط بین‌الملل نیز بوده است، اگرچه هنوز یک تعریف واحد جهانی برای آن پذیرفته نشده است (Rowlands, 1992:24).

رژیم‌های بین‌المللی که یکی از رشته‌های اصلی مطالعات مؤسسات [سازمان‌های] بین‌المللی است، یک هدف را دنبال می‌کند و آن این است که با ایجاد انتظارات مشترک همراه با رفتار مناسب و به روز رسانی شفافیت در موضوعات منطقه‌ای، به کشورها و سایر بازیگران که به دلیل ترس از دستاوردهای مشترک امکان همکاری ندارند، کمک کند (Hasenclever et al. 1, 2000:3). نظریه رژیم‌های بین‌المللی روابط میان کشورها را بر

اساس تلفیق و تطابق نظریه‌های مختلف روابط بین‌الملل مورد مطالعه قرار می‌دهد. اگر چه مفهوم رژیم‌های بین‌المللی به مانند سایر مفاهیم علوم اجتماعی، مفهومی پیچیده و مبهم برای تعریف می‌باشد و در مورد اینکه چه کسی اول بار این واژه را به کار برده است اختلاف نظر وجود دارد^۱، اما همگی بر این اتفاق هستند که در بین تعاریف ارائه شده از رژیم در روابط بین‌الملل، تعریف "کراسنر"^۲ دقیق‌ترین تعریف است.

کراسنر رژیم را: «مجموعه‌ای از اصول، قواعد صریح یا تلویحی، هنجارها و رویه‌های تصمیم‌گیری می‌داند که به واسطه آنها توقعات بازیگران پیرامون موضوعات خاص با هم تلاقی نموده و خواسته‌های بازیگران برآورده می‌شوند». همان گونه که در تعریف نیز مشخص است، بدین ترتیب چهار رکن و یا ارکان چهارگانه رژیم از نظر کراسنر؛ اصول، قواعد، هنجارها و رویه‌های تصمیم‌گیری می‌باشند.

بر اساس این تعریف سه نکته مشخص می‌شود: نکته اول، پایه‌های اصلی رژیم اصول و هنجارهای یک رژیم است. بدین معنا که تغییر در اصول و هنجارها منجر به

---

^۱. به عنوان مثال، برخی بر این عقیده‌اند که اول بار این واژه توسط گولدای (Goldi) به کار گرفته شده است. (عسگرخانی، ۱۳۷۵: ۴-۱۵) و برخی دیگر روگی (Ruggie) را پیش‌تاز در طرح و بکارگیری اولیه واژه رژیم می‌دانند. (Yoshimatsu, 1998:5)

^۲. Krasner

تغییر کلی رژیم خواهد شد و قواعد و رویه‌ها امری است قانونی و درون رژیمی که تغییرات فاحش را در رژیم ایجاد نمی‌کند (حیدری، ۱۳۸۳: ۱۰۶)؛ نکته دوم اینکه مشخص می‌شود آنچه در روابط بین‌الملل تحت عنوان رژیم به کار می‌رود ابتدا مربوط به بازیگران حوزه روابط بین‌الملل بوده و ثانیاً در پی نزدیک کردن اهداف بعضاً مختلف بازیگران و ایجاد الگوی خاص تصمیم‌گیری می‌باشد؛ و نهایتاً نکته سوم، تمیز و تفکیک یک رژیم بین‌المللی از همکاری‌های بین‌المللی و سازمان‌ها و نهادهای بین‌المللی است. بدین معنی که رژیم بین‌المللی یک الگوی مشخص از همکاری بین‌المللی ارائه می‌دهد. بر این اساس، رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات برای ایجاد ممنوعیت و محدودیت در صادرات و اشاعه موشک‌ها و پهپادها و تجهیزات و فناوری‌های مربوطه، در پی این است که با ایجاد اعتماد بر آمده از رژیم‌های بین‌المللی (از جمله اهداف اولیه رژیم‌های بین‌المللی را ایجاد و افزایش اعتماد در جهت هماهنگی می‌دانند)، در زمینه موارد ممنوعه در رژیم‌ها و نقل و انتقالات بین‌المللی آن‌ها همکاری کنند. در نتیجه، در این زمینه نظریه رژیم‌های بین‌المللی می‌تواند راهگشای مفیدی برای شناخت و تحلیل رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات باشد.

رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات

اولین تلاش‌ها برای کنترل اسلحه و فناوری‌های مرتبط با آن به قرن شانزدهم میلادی برمی‌گردد. با این حال اولین تلاش مدرن برای کنترل صادرات با تشکیل کمیته هماهنگی چندجانبه کنترل صادرات یا کوکوم در دهه پنجاه میلادی که توسط ایالات متحده و متحدان آن برای یک اقدام هماهنگ در جهت محدودیت در صادرات محصولات استراتژیک به بلوک شوروی تأسیس شد، نشأت گرفته است (Lipson, 2001:22). شاید بتوان یکی از اولین رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات را کوکوم^۱ نام

^۱. Coordinating Committee for Multilateral Export Controls(CoCom)

برد، که در آغاز جنگ سرد و پایان جنگ جهانی دوم ایجاد گردید. اگرچه تاریخ دقیقی برای شروع به کار این رژیم نمی‌توان یافت و از ۱۹۴۹ تا ۱۹۵۲ را به عنوان سال‌های آغاز آن نام می‌برند (Lipson, 2001:3). اما پس از این رژیم، رژیم‌های کنترل صادرات دیگری همچون کمیته زنگر^۱ (۱۹۷۱)، تأمین کنندگان هسته‌ای (کلوپ لندن ۱۹۷۵)، گروه استرالیا (۱۹۸۵)، رژیم کنترل فناوری موشکی (۱۹۸۷)، ترتیبات واسنار (۱۹۹۵) و نهایتاً کد لاهه یا کردارنامه لاهه (۲۰۰۲) و رژیم کنترل صادرات فناوری‌های دو منظوره اتحادیه اروپا^۲ (۲۰۰۹) (Bauer & Bromley, 2016:1) همگی با هدف کنترل صادرات یک یا چند نوع از سلاح‌های انهدام انبوه و فناوری‌های دو منظوره ایجاد گردید.

از سوی دیگر، با وجود کاستی‌ها و مشکلاتی که رژیم‌های کنترل صادرات با آن روبرو است اما یکی از نشانه‌های افزایش درک خطر تکثیر سلاح‌های انهدام انبوه و توجه به این نکته از سوی کشورهای دارنده چنین سلاح‌هایی، رشد و افزایش عضویت در رژیم‌های موجود است.^۳ البته انگیزه کشورها از پیوستن به چنین رژیم‌های کنترل صادرات می‌تواند از دو عامل که ریشه تاریخی داشته نشأت گیرد: کسب پاداش از طریق دسترسی به بازارها و فناوری موجود در داخل رژیم و بین اعضا و دوم، انگیزه‌های هویتی به دلیل کسب مشروعیت بین‌المللی و این که به عنوان اعضای مشروع از جامعه

۱. Zangger Committee

۲. از آنجا که جلسات NSG در لندن برگزار می‌شد، گروه تأمین کنندگان هسته‌ای به گروه یا کلوپ لندن معروف شده است.

۳. European Union Community Regime for Dual-Use Export Controls

۴. البته تأسیس اولیه این رژیم توسط اعضای اتحادیه اروپا به سال ۱۹۹۴ بر می‌گردد (Lipson, 2001:31).
۵. هدف اولیه کشورهایی که چنین رژیم‌هایی را ایجاد و به آن می‌پیوندند جلوگیری از دستیابی دیگر کشورها و به عبارتی رقبای خود و ایجاد محدودیت در توان و رشد فناوری کشورهای هدف است و این در برخی موارد با متن معاهدات که جزء حقوق سخت محسوب شده و قدرت الزامی بیشتری از رژیم‌های کنترل صادرات دارند مثل معاهده عدم اشاعه هسته‌ای (NPT) در تضاد و تناقض است؛ اما همین اقداماتی که از جنبه‌ای ظالمانه و غیر عادلانه است باعث ایجاد رویه‌ها و سپس تنظیم اسناد الزام آوری در زمینه جلوگیری از تکثیر سلاح‌های انهدام انبوه (که جزء سیاست‌های جمهوری اسلامی ایران است) و به تبع آن امکان تحقق صلح و امنیت بین‌المللی می‌شود.

بین‌المللی محسوب شوند که ملاک دوم در مورد جمهوری‌های مستقل از شوروی سابق مصداق دارد (Lipson, 2001:12).

نکته جالب توجه در رژیم‌های کنترل صادرات از جمله گروه استرالیا، نگرانی کشورهای در حال توسعه و عدم تعهد است که پس از به اجرا در آمدن کنوانسیون با موضوعات رژیم صادراتی باید رژیم الغا شود. به عنوان مثال، کشورهای در حال توسعه بر این عقیده بودند که پس از به اجرا در آمدن کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی (CWC) وجود رژیم کنترل صادراتی استرالیا عامل تضعیف تعهدات مندرج در کنوانسیون می‌شود. طبق ماده یازدهم کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی، این رژیم با هدف جلوگیری از تداخل توسعه اقتصادی و فناوریانه با بحث‌های خلع سلاح شیمیایی بوده است. اگر چه درخواست این کشورها با مخالفت اعضای گروه استرالیا همراه شد و به جایی نرسید اما نشان دهنده وجود تعارض دیدگاه بین کشورهای جهان سوم که به دنبال وجود رژیم‌های با حقوق سخت می‌باشند و کشورهای قدرتمند که کمترین الزام حقوقی را خواستار هستند، است. البته نباید در مورد رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات با عراق سخن گفته و توفیقات آنها را بسیار دانست؛ زیرا مثل هر رژیم بین‌المللی دیگر همچون رژیم‌های کنترل تسلیحاتی، این رژیم‌ها خالی از اشکال نیستند. متخصصان نقدهایی را بر این رژیم‌ها وارد کرده‌اند که از بین آنها سه نقد از اهمیت بیشتری برخوردار است: اولین نقد آن است که دارای ویژگی عدم شفافیت در ارائه اطلاعات صادراتی و عدم اشتراک این اطلاعات بین اعضای خود هستند که این با ماهیت این نوع رژیم‌ها که در جهت محدودیت دسترسی سایر کشورهای غیر عضو به سلاح و تجهیزات خاص است مغایرت دارد.

نقد دیگر بر اصلی است که در ضمن بحث حقوق نرم به آن اشاره رفت و آن غیر رسمی بودن، خود کنترلی یا شرمنده کردن و اجماعی بودن تصمیمات است. اگرچه این اصل در رژیم‌های کنترل تسلیحات و عدم اشاعه نیز تا حدی شبیه به همین مورد وجود دارد و این خود باعث افزایش مشروعیت رژیم کنترل صادراتی می‌شود؛ اما از سویی

اجماعی بودن تصمیمات خود به کندی در تصمیم‌گیری و شکست مذاکرات می‌انجامد و از سوی دیگر عدم الزام‌آوری این گونه رژیم‌ها باعث می‌شود برخی از اعضا بدون ترس از مجازات و یا به دلیل قابل تحمل و پایین بودن سطح مجازات‌ها با قوانین تخلفی و همچنین بدون هیچ احساس شرمی از نقض تعهدات خود، برخی قوانین مندرج در رژیم را زیر پا گذاشته و نادیده بگیرند. به عنوان مثال، کشوری همچون روسیه که عضو رژیم تأمین کنندگان هسته‌ای است محموله‌های سوخت هسته‌ای را در ژانویه ۲۰۰۱ به هند می‌دهد که این در تضاد با تعهدات رژیم NSG می‌باشد (Beck & Gahlaut, 2016:3).

نقد سوم نیز بر وجود ظرفیت اجرای این رژیم‌ها می‌باشد. به عبارت دیگر، اعضای جدیدی که پس از فروپاشی شوروی به این رژیم‌های کنترل صادراتی پیوستند به دلیل این که فاقد ظرفیت نهادی و منابع برای اجرای کامل رژیم کنترل صادراتی هستند با مشکلاتی روبرو شده و گاهی خود رژیم کنترلی را با مشکل مواجه می‌سازند. به همین جهت، ایالات متحده یک برنامه کمک‌های فعال و مؤثر برای رژیم‌های کنترل صادرات ایجاد کرده که در قالب آن بسیاری از کشورهایی که جدیداً عضو شده‌اند را در جهت اجرای بهتر رژیم کمک و همیاری می‌کند (Beck & Gahlaut, 2016:4).

نکته دیگری که در زمینه چنین رژیم‌هایی وجود دارد این است که در زمینه موشک، برغم استفاده و گسترش وسیع تسلیحات موشکی در سطح جهان، قواعد جهان شمول و معاهدات الزام‌آور حقوقی در زمینه کنترل یا مهار و کاربرد آن وجود ندارد و این به دلیل همان بحث‌های سیاست‌علیا و حاکمیتی است که کشورهای خواهان ایجاد محدودیت در این چنین سلاح‌ها مخصوصاً غرب را مجبور به تدوین رژیم‌هایی بر پایه حقوق نرم که الزام حقوقی نداشته یا الزام کمتری در آن به چشم می‌خورد؛ نموده است. از جمله این رژیم‌ها، رژیم‌های دوجانبه موشکی همچون سالت و استارت، و رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات همچون رژیم کنترل فناوری موشکی و کد لاهه می‌باشد. می‌توان اقدامات صورت گرفته در زمینه رژیم‌های کنترل صادرات را در سه زمینه

هسته‌ای، شیمیایی و متعارف تقسیم بندی کرد که مهمترین اقدامات صورت گرفته در هر دسته شامل یک یا دو رژیم چندجانبه کنترل صادرات مهم در عرصه جهانی است.

گروه تأمین کنندگان هسته‌ای^۱ (کلوپ لندن)

اولین گام در توسعه یک زمینه در جهت کنترل فناوری فراتر از کوکوم استقرار آژانس بین‌المللی انرژی اتمی^۲ در سال ۱۹۵۶ و معاهده منع اشاعه هسته‌ای^۳ در ۱۹۶۸ بود که روی هم رفته یک رژیم منع گسترش هسته‌ای بین‌المللی را تشکیل دادند. اما ناتوانی این رژیم برای مقابله با گسترش سلاح‌های هسته‌ای توسط کشورهای غیر عضو منجر به ترتیبات کنترل صادرات چندجانبه مدرن برای مقابله با گسترش سلاح‌های هسته‌ای در قالب کمیته زنگر و گروه تأمین کنندگان هسته‌ای شد. اعضای «عدم اشاعه هسته‌ای» (NPT) در سال ۱۹۷۱ کمیته صادرات هسته‌ای^۴ را تشکیل دادند که به اسم کلود زنگر^۵، کمیته زنگر نامگذاری شد. این کمیته در سال ۱۹۷۴ قوانین حاکم بر صادرات فناوری هسته‌ای را که مورد توافق اعضا بود به تصویب رساند اما به دلیل این که فرانسه هنوز به معاهده NPT نپیوسته بود، کمیته با یک شکاف اساسی روبرو شد در نتیجه در سال ۱۹۷۵ گروه تأمین کنندگان هسته‌ای برای جبران این نقیصه تشکیل شد (Lipson, 2001:24).

گروه تأمین کنندگان هسته‌ای یک انجمن برای بحث و هماهنگی سیاست‌های کنترل صادرات برای جلوگیری از دستیابی کشورهای غیر هسته‌ای به سلاح‌های هسته‌ای (Anthony et. AL, 1997:4)؛ در ۱۹۷۴ با هدف جلوگیری از صادرات و انتقال

۱. The Nuclear Suppliers Group(NSG)

۲. International Atomic Energy Agency(IAEA)

۳. Nuclear Nonproliferation Treaty(NPT)

۴. Nuclear Exports Committee

۵. Claude Zangger

دوباره^۱ مواد و فناوری هسته‌ای با مقاصد صلح آمیز برای مقابله با سوء استفاده از آن از جمله توسعه سلاح‌های هسته‌ای تأسیس کرده است که دارای دو مجموعه سند به نام‌های «دستورالعمل انتقال فناوری^۲» و «فهرست محدودیت برای مواد دومنظوره هسته‌ای^۳» می‌باشد (Zhao, 2013: 9) و اکنون دارای ۴۸ عضو است و رئیس کنونی آن سانگ یانگ^۴ از کره جنوبی می‌باشد که ریاست دوره‌ای این رژیم را برعهده دارد (<http://www.nuclearsuppliersgroup.org>, 2017) نکته جالب آنکه رئیس دوره‌ای رژیم کنترل فناوری موشکی برای سال ۲۰۱۷ نیز از کره جنوبی و آقای «هام سانگ ووک»^۵ است.

یکی دیگر از علل شکل‌گیری این رژیم جدا از آنچه در بالا بدان اشاره شد، انفجار هسته‌ای هند در سال ۱۹۷۴ بود که کشورهای غربی به رهبری ایالات متحده در صد اتخاذ رهیافت نوینی در زمینه کنترل صادرات هسته‌ای برآمدند؛ این اقدام هند نارسایی‌های رژیم‌های کنترل صادرات و رژیم عدم اشاعه هسته‌ای از جمله زنگر را نشان داد. زیرا در حالی که فهرست زنگر در ابتدا تنها شامل مواد هسته‌ای و اجزائی بود که به طور مستقیم در توسعه سلاح استفاده می‌شد، کلپ لندن کنترل صادرات محدودتری را تصویب کرد که دستورالعمل‌ها شامل برخی مواد دومنظوره با کاربردهای دوگانه می‌شود. (Nikitin et. AL, 2012:18).

نکته جالب در این رژیم کنترل صادراتی این است که بر عکس کوکوم که رژیمی علیه بلوک شرق و مخصوصاً شوروی بود، رژیم تأمین کنندگان هسته‌ای با عضویت این دولت و در مقابل جهان سوم و کشورهای در حال توسعه بود که اعضای اولیه آن را آمریکا، شوروی، فرانسه، کانادا، آلمان غربی، ژاپن و بریتانیا تشکیل می‌دادند و دقیقاً به

۱. Re-transfer

۲. Nuclear Transfer Guidelines

۳. Nuclear Dual-use Material Trigger List

۴. SONG Young

۵. HAM Sang-wook

همین دلیل است که از گروه تأمین کنندگان هسته‌ای به عنوان «آپارتاید فناوری»^۱ یاد می‌شود؛ به این دلیل که این رژیم با متن صریح معاهده عدم اشاعه در دستیابی کشورها به انرژی صلح آمیز هسته‌ای در تضاد است. در حالی که رژیم‌های کنترل صادرات هسته‌ای شامل زنگر و تأمین کنندگان هسته‌ای هر دو مشروعیت خود را از متن معاهده NPT دریافت می‌کنند.

این نهاد که در پی تنظیم تجارت مواد، تجهیزات و فناوری‌هایی است که به طور بالقوه برای تسلیحات هسته‌ای کاربرد دارند، سمت‌گیری اصلی خود را کشورهای گذاشته که به معاهده عدم اشاعه هسته‌ای NPT نپیوسته‌اند. این رژیم ضمن تعیین ممنوعیت اقلام صادراتی دو منظوره، نقطه تماس خود را وین قرار داده است و اداره آن به وسیله ژاپن بوده و اعضای اولیه این رژیم ایالات متحده، شوروی، انگلستان، فرانسه، آلمان غربی، کانادا و ژاپن بودند.

مقررات رژیم مزبور به طور خلاصه شامل این موارد می‌شود: کاربرد صادرات مواد و تجهیزات هسته‌ای نبایستی منجر به ساخت هرگونه ابزار انفجاری هسته‌ای شود؛ محدودیت در انتقال تجهیزات و فناوری‌های مورد استفاده برای بازفرورش، غنی سازی اورانیوم و تولید آب سنگین، حفاظت فیزیکی از تجهیزات و مواد هسته‌ای؛ کنترل اقلام صادر شده و پذیرش لیست محدودیت کمیته زنگر (لیست ماشه^۲) (Nikitin et. AL, 2012:18).

این رژیم همچون سایر رژیم‌های کنترل صادراتی بر اساس اجماع فعالیت می‌کند. جلسات عمومی این رژیم به طور سالیانه و ریاست آن به صورت چرخشی می‌باشد. وظایف اجلاس عمومی معمولاً بازنگری در دستورالعمل‌ها و به روز رسانی آنها، به اشتراک گذاری اطلاعات و فعالیت‌های اعضا به طور شفاف و همچنین کمک‌های امدادی به کشورهای علاقمند به منظور تقویت پایبندی به دستورالعمل‌ها می‌باشد که دارای دو بازو برای اجرای

۱. Technological Apartheid

۲. Trigger List

این وظایف است: گروه مشورتی^۱ و نشست تبادل اطلاعات^۲. هیئت دائمی ژاپن در سازمان بین‌المللی در وین اقدام به برگزاری نقطه تماس کرده و عملیات‌های پشتیبانی را انجام می‌دهد. نکته جالبی که در این رژیم می‌توان مشاهده نمود و در سایر رژیم‌های کنترل صادراتی مشابهی برای آن یافت نمی‌شود آن است که این رژیم به صورت تروئیکا^۳ اداره می‌شود بدین معنی که اداره این رژیم در طول یک سال بر عهده رئیس قبلی، فعلی و آینده می‌باشد که ویژگی ذکر شده این رژیم را از سایر رژیم‌ها استثنا کرده است. گروه تأمین کنندگان هسته‌ای با دو دستورالعمل که شامل صادرات هسته‌ای و فناوری‌های وابسته است، آن چنان که ادعا می‌کند در پی اصل عدم اشاعه هسته‌ای است این اصل در سال ۱۹۹۴ به تصویب رسید که به کشور صادر کننده اجازه انتقال در زمانی می‌دهد که علاوه بر رعایت مقررات مندرج در دستورالعمل‌های این رژیم، اصل عدم اشاعه را نیز مورد توجه قرار دهد. از سوی دیگر، این رژیم خود را سازگار و مکمل با انواع ابزارهای قانونی در زمینه عدم اشاعه هسته‌ای می‌داند که عبارتند از: معاهده منع گسترش سلاح‌های هسته‌ای (NPT) و معاهدات منطقه‌ای هسته‌ای شامل: معاهده منطقه‌ای تلاتولکو^۴، پیمان راروتونگا^۵، پیمان پلیندابا^۶، پیمان بانکوک^۷ و پیمان سمیپالاتینسک^۸ (<http://www.nuclearsuppliersgroup.org>, 2017).

مهمترین تحولاتی که این رژیم از زمان تأسیس در ۱۹۷۸ پشت سر گذاشته عبارتند از: انتشار دستورالعمل گروه به عنوان یک سند توسط آژانس بین‌المللی انرژی

---

۱. Consultative Group (CG)

۲. Information Exchange Meeting (IEM)

۳. NSG Troika

۴. Treaty of Tlatelolco معاهده منع گسترش سلاح در آمریکای لاتین

۵. Treaty of Rarotonga معاهده منطقه آزاد هسته‌ای در جنوب اقیانوس آرام

۶. Treaty of Pelindaba پیمان خلع سلاح هسته‌ای آفریقا

۷. Treaty of Bangkok پیمان منطقه آزاد هسته‌ای جنوب شرق آسیا

۸. Treaty of Semipalatinsk پیمان منطقه عاری از سلاح هسته‌ای آسیای مرکزی

اتمی در ۱۹۷۸، تدوین یک دستورالعمل برای انتقال تجهیزات با کاربرد دوگانه در ۱۹۹۲، انتشار یک گزارش از مجموعه فعالیت‌های این رژیم در کنفرانس بررسی ۲۰۰۰ تحت عنوان گروه تأمین کنندگان هسته‌ای: ریشه‌ها، نقش‌ها و فعالیت‌ها در سال ۲۰۰۰، برگزاری اجلاس فوق‌العاده در وین برای تدوین یک راهکار در زمینه همکاری هسته‌ای غیر نظامی با هند در ۲۰۰۸ و تصمیم به ایجاد یک گروه فنی برای بررسی هر دو لیست و به روز کردن با تحولات فناوری این گروه کاری (DMTE)^۱ در سال ۲۰۱۰.
(<http://www.nuclearsuppliersgroup.org>, 2017).

گروه استرالیا^۲

گام مهم بعدی در زمینه کنترل چندجانبه صادرات پس از بحث هسته‌ای، استقرار رژیم‌های کنترل صادرات برای رسیدگی به سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیک، و فناوری‌های موشک‌های کروزر و بالستیک بود که در این زمینه با ایجاد دو رژیم مهم گروه استرالیا در زمینه شیمیایی و بیولوژیک، و رژیم کنترل فناوری موشکی در زمینه بحث‌های موشکی، رژیم‌های کنترل صادرات مفهوم مضیق خود را از دست داده و فراتر از بحث‌های کنترلی در زمینه هسته‌ای شد. گروه استرالیا یک رژیم و فرام غیر رسمی و بدون هیچ گونه منشور مربوط به محدودیت سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیک است که از طریق هماهنگ‌سازی کنترل صادرات، به دنبال حصول اطمینان از این مورد است که صادرات به توسعه سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیک کمک نمی‌کند. هماهنگی اقدامات مربوط به کنترل صادرات ملی تعهدات خود را تحت عنوان کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی^۳ و کنوانسیون سلاح‌های بیولوژیک و سمی^۱ به حد کمال می‌رساند.
(<http://www.australiagroup.net>, 2017).

۱. Dedicated Meeting of Technical Experts (DMTE)

۲. The Australia Group (AG)

۳. Chemical Weapons Convention (CWC)

ریشه تشکیل این رژیم صادراتی به جنگ عراق علیه ایران و استفاده این کشور از سلاح‌های شیمیایی برمی‌گردد که باعث شد کشور استرالیا ابتکار عمل ایجاد یک نظام برای کنترل مواد شیمیایی قابل استفاده در تولید سلاح‌های شیمیایی را مطرح کرده و توسط پانزده کشور بین سال‌های ۱۹۸۵-۱۹۸۴ این رژیم بنا شود و هم‌اکنون پشتیبانی از این رژیم توسط وزارت خارجه استرالیا و نقطه تماس نیز سفارت استرالیا در کشور فرانسه می‌باشد (Lipson, 2001:26). هدف، اطمینان از این است که صنایع کشورهای عضو عمداً یا سهواً به دنبال دستیابی به سلاح‌های شیمیایی و بیولوژیک نباشند (United States General Accounting Office(GAO), 2002:5). این رژیم که تحت رهبری و هدایت استرالیا و توسط بیست کشور صاحب و دارای فناوری شیمیایی راه‌اندازی شد، اکنون به عنوان بخشی از کنفرانس خلع سلاح است (1991:71, -) و سالانه در مورد راه‌های افزایش اثر بخشی اقدامات ملی در زمینه صدور مجوزهای صادراتی برنامه‌ریزی‌هایی انجام می‌دهند ضمن این که شرکت کنندگان در گروه استرالیا هیچ تعهد الزام‌آور حقوقی نمی‌دهند و اثر بخشی این رژیم تنها در همکاری و یک تعهد مشترک به اهداف عدم اشاعه‌ای است. تعداد اعضای آن اکنون شامل ۴۱ کشور بعلاوه عضویت اتحادیه اروپا می‌باشد و آخرین کشوری که به عضویت آن در آمده مکزیک در سال ۲۰۱۳ است (2017, <http://www.australiagroup.net>). نقدی که به این رژیم از سوی کشورهای در حال توسعه صورت می‌گیرد دقیقاً شبیه به نقد مربوط به رژیم صادراتی تأمین کنندگان هسته‌ای است که این نقد پس از به اجرا در آمدن کنوانسیون سلاح‌های شیمیایی شدت بیشتری یافته و این رژیم را عامل تضعیف ماده یازدهم کنوانسیون در مورد جلوگیری از تداخل این بحث با توسعه اقتصادی و فناوریانه می‌دانند.

رژیم کنترل فناوری موشکی^۱

با تکامل و گسترش موشک از نوع کروز و بالستیک آن، در میان کشورهای جهان سوم در شرایط نبود بحث‌های نظارتی قوی از نظر قدرت‌های صاحب چنین فناوری‌هایی، بحثی در میان این چنین کشورها که حتی از نظر ایدئولوژی نیز با هم در تعارض بودند (همچون شوروی و ایالات متحده) در گرفت که با توجه به این که موشک‌های بالستیک توانایی پرتاب سلاح‌های هسته‌ای دارند، داشتن توانایی برای تولید چنین موشک‌هایی حتی برای کشورهای فاقد فناوری و نیز سلاح هسته‌ای خطرناک بوده و در نتیجه باید انتقال موشک به جهان سوم به هر شکلی از جمله از طریق تدوین رژیم‌های چندجانبه کنترل صادراتی مبتنی بر توافق سیاسی محدود گردد؛ در نتیجه، این امر منجر به برداشتن گامی شد که در ادامه به تدوین رژیم کنترل فناوری موشکی انجامید (حیدری، ۱۳۸۳: ۱۵۱). هدف این رژیم در ابتدای کار در دهه ۸۰ میلادی محدود کردن گسترش موشک‌ها و تکنولوژی‌های مرتبط برای سیستم‌هایی که قادر به حمل محموله‌ای حداقل ۵۰۰ کیلوگرم در فاصله ۳۰۰ کیلومتر (قادر به حمل کلاهک‌های هسته‌ای) بود که در دهه ۹۰ وسایل نقلیه هوایی (پهپادها) و همچنین موشک‌های شیمیایی و بیولوژیک نیز به لیست محدودیت‌های این رژیم افزوده گشت (Zhao, 2013:10) این رژیم همچون برخی دیگر از مهمترین رژیم‌های کنترل صادراتی، دارای ترتیبات داوطلبانه و غیر رسمی است که کشورهای علاقمند به محدود کردن گسترش کالاها و فناوری‌های خاص به تبادل اطلاعات و هماهنگی فعالیت‌های ملی خود دست می‌زنند (Anthony et. AL, 1997:4).

توجه به این نکته ضروری است که رژیم کنترل فناوری موشکی به صورت یک قدرت تصمیم‌گیری عمل نمی‌کند بلکه هر یک از اعضا مسئول اجرای تصمیمات گروه از

---

^۱. Missile Technology Control Regime (MTCR)

طریق قوانین و مقررات ملی می‌باشد (Anthony et. AL,1997:4). این دقیقاً به این دلیل است که این رژیم از سایر رژیم‌های کنترل صادراتی در نوع خود بیشتر غیر رسمی^۱ است که فاقد یک نهاد اجرایی بین‌المللی برای نظارت بر صادرات فناوری‌های مرتبط با موشک است. ضمن اینکه هیچ سازوکاری ندارد با این حال، به موفقیت‌های قابل توجهی دست یافته است. از جمله لغو پروژه موشکی کندر^۲ است. البته رژیم دارای اجلاس عمومی سالانه و ماهانه در پاریس است و نقطه تماس^۳ نیز وزارت امور خارجه فرانسه است و تصمیم‌گیری با اجماع است (Lipson, 2001:28).

پیشنهاد تشکیل این رژیم از سوی ایالات متحده در سال ۱۹۸۲ و برای رسیدن به یک اقدام مشترک در زمینه کنترل اشاعه موشک شروع شد. علت طرح این نوع رژیم کنترلی در دهه ۸۰ میلادی، نگرانی پس از جنگ شیمیایی و اشاعه موشک و فناوری‌های موشکی در کشورهای در حال توسعه و مناطق آسیب پذیر از جمله خاورمیانه بود که طبق استدلال طراحان این رژیم چنین کشورهایی می‌توانستند به راحتی موشک‌های بالستیک خود را تبدیل به وسایل حمل سلاح‌های انهدام انبوه کنند. در نتیجه در سال ۱۹۸۵ و بعد از حمله موشکی لیبی در سال‌های ۱۹۸۶-۱۹۸۵ به پایگاه نظامی آمریکا در ایتالیا به تلافی بمباران شهرهای لیبی توسط آمریکا و آزمایش موشکی لیبی در همین سال (Ozga,1994:66)، چند کشور همکاری خود در زمینه کنترل فناوری موشکی را آغاز کردند تا این که سرانجام در سال ۱۹۸۷ کشورهای گروه هفت^۴ رژیم کنترل صادراتی موشک را ایجاد نمودند. در ابتدا رژیم کنترل فناوری موشکی تنها بر موشک‌هایی متمرکز شده بود که قادر به حمل محموله‌های هسته‌ای با

۱. More Informal

۲. The Joint Argentinian-Egyptian-Iraqi Condor II Missile Project

۳. Point of Contact

۴. هفت کشوری که در تدوین این رژیم پیش قدم بودند عبارتند از: ایالات متحده، کانادا، انگلستان، فرانسه، آلمان غربی، ایتالیا و ژاپن.

برد و وزن مذکور بودند اما در سال‌های ۱۹۹۲ و ۱۹۹۳ موشک‌های بیولوژیک و شیمیایی و پهپادها هم به موضوع اضافه شد (Lipson, 2001:27).

اعضای رژیم کنترل فناوری موشکی به طور پیوسته رشد کرده و اکنون با عضویت هند تعداد کشورهای عضو ۳۵ کشور شده است. کشورهایی که به عضویت این رژیم در آمده‌اند شامل: آرژانتین (۱۹۹۳)، استرالیا (۱۹۹۰)، اتریش (۱۹۹۱)، بلژیک (۱۹۹۰)، بلغارستان (۲۰۰۴)، برزیل (۱۹۹۵)، کانادا (۱۹۸۷)، جمهوری چک (۱۹۹۸)، دانمارک (۱۹۹۰)، فنلاند (۱۹۹۱)، فرانسه (۱۹۸۷)، آلمان (۱۹۸۷)، یونان (۱۹۹۲)، مجارستان (۱۹۹۳)، ایسلند (۱۹۹۳)، ایرلند (۱۹۹۲)، ایتالیا (۱۹۸۷)، ژاپن (۱۹۸۷)، لوگزامبورگ (۱۹۹۰)، هلند (۱۹۹۰)، نیوزلند (۱۹۹۱)، نروژ (۱۹۹۰)، لهستان (۱۹۹۸)، پرتغال (۱۹۹۲)، کره جنوبی (۲۰۰۱)، فدراسیون روسیه (۱۹۹۵) آفریقای جنوبی (۱۹۹۵)، اسپانیا (۱۹۹۰)، سوئد (۱۹۹۱)، سوئیس (۱۹۹۲)، ترکیه (۱۹۹۷)، اوکراین (۱۹۹۸)، بریتانیا (۱۹۸۷)، ایالات متحده (۱۹۸۷) و آخرین آن هند (۲۰۱۶) می‌باشند. البته چند کشور از جمله چین و اسرائیل نیز پایبندی خود را به این رژیم اعلام داشته‌اند هرچند به عضویت کامل آن در نیامده‌اند. در این بین چین در سال ۱۹۹۴ اعلام داشت که تنها خود را ملزم به رعایت دستورالعمل ۱۹۸۷ می‌داند و نه دستورالعمل اصلاح شده در سال ۱۹۹۳. از جمله اهداف این رژیم جذب و تشویق کشورهای غیر عضو برای پیوستن به این رژیم است. نکته دیگر آنکه، ریاست رژیم به صورت دوره‌ای است و بعد از ریاست هلند و لوگزامبورگ به صورت مشترک که با وزارت خارجه هلند و "کلرک" بود، اکنون ریاست آن برای سال ۲۰۱۷ بر عهده «هام سانگ ووک» از کره جنوبی است که در اکتبر ۲۰۱۶ آغاز به کار نموده است.

این رژیم با هدف جلوگیری از اشاعه موشک و پهپاد (وسایل پرتابی بدون سرنشین)، به دنبال هماهنگی نظام‌های کنترل ملی خود بر مبنای اجازه صادرات است که موجب جلوگیری از اشاعه این موشک می‌گردد. البته این رژیم چندین بار در دستورالعمل و ضمیمه‌های خود تغییراتی ایجاد و اصلاحاتی انجام داده که آخرین اصلاحیه آن مربوط به اجلاس کارشناسان فنی در نشست بوسان در کره جنوبی بوده که

مربوط به روز رسانی ضمیمه این رژیم در تاریخ ۲۸ اکتبر ۲۰۱۶ می‌باشد که در هشت مورد تغییراتی صورت گرفته است (http://mtrc.info, 2017). رژیم کنترل فناوری موشکی یک معاهده نیست بلکه یک رژیم غیر رسمی و یک توافق سیاسی میان تعدادی از کشورها بر مبنای درک سیاسی متقابل است. این کشورها توافق کرده‌اند که سیاست مشترک صادراتی بر مبنای اصول راهنمای (دستورالعمل)^۱ تدوین شده در این توافق در صادرات خود اعمال کنند. اعضا این مقررات راهنما یا دستورالعمل توافق را در قالب قوانین و قانون‌گذاری ملی اجرا می‌کنند تا انتقالات تجهیزات فهرست شده تحت کنترل عملی در آید (حیدری، ۱۳۸۳: ۱۵۳).

دستورالعمل رژیم، انتقالات موشک و فناوری‌های مربوطه به عنوان وسیله پرتابی سلاح‌های انهدام انبوه مثل پهپادها را محدود می‌کند. در نتیجه، تمرکز بر مهار انتقال موشک‌هایی است که دارای توانایی پرتاب مهمات با حداقل ظرفیت ۵۰۰ کیلوگرم تا فاصله ۳۰۰ کیلومتر از مبدأ پرتاب (حیدری، ۱۳۸۳: ۱۵۴) می‌باشد که جزء دسته یک^۲ در نظر گرفته می‌شود. موارد تحت کنترل رژیم طبق ضمائم آن به دو بخش قابل تقسیم است:

۱. دسته یک (Category I): سیستم کامل موشک و زیر سیستم‌ها: شامل مراحل ساخت راکت، موتور، سیستم هدایت و خودرو و پرتاب؛ صادرات این تجهیزات به غیر اعضا ممنوع است. مؤثر بودن این مقررات منوط به رعایت ممنوعیت صادرات است و انتقال تأسیسات تولید گروه یک مطلقاً ممنوع می‌باشد.

۲. دسته دو (Category II): سایر موارد مرتبط با فناوری موشک مجوز صادراتی دارد به شرط آن که بررسی پنج عامل مصرحه در بند ۳ دستورالعمل، نشان دهد که این تجهیزات با هدف نهایی کمک به پرتاب سلاح‌های انهدام انبوه و یا در بیشتر موارد در خدمت توسعه موشک طبق دسته یک با برد و میزان خرج مهمات مجاز نباشد. قضاوت در مورد صادرات مجاز گروه دوم که قصد تولید سلاح انهدام انبوه نباشد، بر عهده کشور

۱. MTCR Guideline

۲. Category I-MTCR

عضو است. ولی بیش از همه تأکید می‌گردد که سیاست اساسی در اجرای بند دو «سیاست انکار^۱» باشد (1991:71، -).

رژیم کنترل فناوری موشکی ضمن اینکه تنها رژیمی است که بیشترین نگرانی را در مورد ابزارهای تحویل سلاح^۲ (منظور موشک‌ها است) دارد، در طول جلسات سالانه خود چندین بار مورد بازبینی‌هایی قرار گرفته است که از جمله مهمترین اجلاس‌های آن مربوط به سال ۱۹۹۳ که به اضافه نمودن پهپادها در لیست این رژیم اقدام شد و اجلاس ۲۰۰۲ که دوباره این رژیم گسترش یافته و شامل جلوگیری از دستیابی و دسترسی تروریست‌ها به موشک‌ها و فناوری‌های موشکی است (resolution 2325,2016)، می‌باشد.

ترتیبات واسنار^۳

رژیم کنترل صادراتی کوکوم، رژیمی مربوط به دوران جنگ سرد و تابع مقررات حاکم در آن زمان بود، بنابر این پس از فروپاشی شوروی و پایان جنگ سرد نیاز به داشتن یک رژیم کنترل صادراتی در زمینه تسلیحات متعارف و دومنظوره^۴ هماهنگ با نیازهای زمان بیشتر احساس شد. در نتیجه، کوکوم در سال ۱۹۹۴ منحل و رژیم ترتیبات واسنار به عنوان جایگزینی برای کوکوم در نظر گرفته شده و در سالهای ۱۹۹۵-۱۹۹۶ تشکیل یافت. ترتیبات واسنار مربوط به کنترل صادرات سلاح‌های متعارف و ابزارها و فناوری‌های دو منظوره^۵ به طور رسمی در وین در جولای ۱۹۹۶ تأسیس شد و به دنبال جلوگیری از تجمع بی‌ثبات کننده تسلیحات متعارف از طریق

۱. Denial Policy

۲ The only Export Control Regime Concerning Delivery Means since 1987, HAM SANG-WOOK, Chair, Missile Technology Control Regime, 2016

۳. Wassenaar Arrangement(WA)

۴. Conventional Arms and Dual-use Technologies

۵. Dual-use Goods

ترویج شفافیت و مسئولیت‌پذیری بیشتر در قبال انتقال تسلیحات متعارف (www.wassenaar.org, 2017) و استفاده از فناوری‌های دو منظوره خاص و در نتیجه تأمین امنیت و ثبات منطقه‌ای و بین‌المللی بودند. در چارچوب این ترتیبات، اعضا به تبادل اطلاعات و رویکردهای سیاسی^۱ می‌پردازند. با این حال واسنار قدرت تصمیم جمعی ندارد و همه تصمیمات توسط کشورهای عضو به صورت مستقل و از طریق روش‌های ملی اجرا می‌شود (Anthony et. AL, 1997:2).

تصمیم‌گیری در رژیم تازه تأسیس بر اساس اجماع یا «اختیار ملی^۲» و فاقد حق وتو می‌باشد. در نتیجه کشورها به دنبال آن هستند که از طریق سیاست‌های ملی خود، اطمینان حاصل کنند که موارد و اهداف رژیم به درستی رعایت می‌شود. تعداد اعضای کنونی این رژیم ۴۱ کشور است و تنظیم ملاقات‌ها با وین و نقطه تماس (VPOC) می‌باشد و شاید این تنها رژیم صادراتی است که دارای یک دبیرخانه کوچک می‌باشد.

ضمن اینکه این رژیم دارای «رهنمودها و دستورالعمل‌هایی^۳» است که یکی مربوط به زمان تأسیس و آن «عناصر اولیه^۴» است؛ و دیگر لیست‌ها شامل: لیست‌های کنترل، روش‌های تبادل اطلاعات در موارد عمومی، روش‌های تبادل اطلاعات در مورد اسلحه، روش‌های تبادل اطلاعات در مورد ابزار و فناوری‌های با کاربرد دوگانه، شکل جلسات، نحوه مشارکت و نهایتاً موارد محرمانه؛ می‌شود (www.wassenaar.org, 2017).

---

۱. Policy Approaches

۲. National Discretion

۳. Guidelines and Procedures

۴. Initial Elements

کد (کردارنامه) لاهه^۱

کد یا کردارنامه لاهه نام رژیم چندجانبه در زمینه کنترل صادرات موشک‌های بالستیک به طور خاص می‌باشد که اکنون با بیش از ۱۳۰ عضو از کشورهای مختلف جهان، شاید اولین و تنها رژیم کنترل صادراتی باشد که اعضای آن به بیش از ۵۰ عضو می‌رسد. برخی، علل تشکیل این رژیم را عدم کارایی و موفقیت رژیم کنترل فناوری موشکی می‌دانند که این به دلیل موفقیت این رژیم در از کار انداختن برنامه تولید موشک‌های بالستیک توسط دو دسته از کشورها و همچنین جذب کشورهای مطرح در این حوزه و نیز اشتیاق به عضویت در این رژیم حتی در سال‌های کنونی دلیل موجهی شناخته نمی‌شود. اگرچه می‌توان این رژیم را مقدمه‌ای بر تشکیل رژیم لاهه در نظر گرفت.

تشکیل این رژیم نیز به جلسات و مشاوره‌ها در قالب رژیم کنترل فناوری موشکی برمی‌گردد جایی که بر اساس توافق اعضا پیش نویس اولیه کد لاهه در جلسه عمومی رژیم کنترل فناوری موشکی در هلسینکی در سال ۲۰۰۰ ارائه شد و پس از بحث و نقد پیرامون آن توسط اعضای رژیم کنترل فناوری موشکی، قرار شد نظرات سایر کشورهای صاحب فناوری و غیر عضو نیز در نظر گرفته شود. بدین منظور در سال ۲۰۰۱ در ورشو این جلسه و با حضور ایران برگزار شد. در سال ۲۰۰۲ در کنفرانس پاریس مقررات کردارنامه^۲ را تعیین کردند. در همان سال در کنفرانس دو روزه‌ای در لاهه رسمیت این رژیم را اعلام نمودند که از آن به بعد، به اعتبار مکانی آن کد لاهه (کردارنامه لاهه) خوانده می‌شود (حیدری، ۱۳۸۳: ۱۸۰).

۱. The Hague Code of Conduct for prevention of Ballistic Missile proliferation (HCOC)

۲. ICOC

نتیجه‌گیری

رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات به صورت‌های مختلفی می‌تواند بر امنیت ملی کشورها و از جمله جمهوری اسلامی ایران تأثیرگذار باشد و برای رسیدن به اهداف خود در پی محدود کردن توانایی ایران در دستیابی به سلاح‌های دفاعی چون موشک‌ها با فناوری‌های پیشرفته است و برای این منظور شاید بتوان تأثیرگذاری این رژیم‌ها بر امنیت ملی ایران را در قالب قطعنامه‌های شورای امنیت نشان داد. نباید ادعا نمود که این چنین رژیم‌ها توانایی تأثیرگذاری نداشته و یا اینکه اثرگذاری این رژیم‌ها تنها موفقیت‌های چشمگیرشان مربوط به دهه اول ایجاد رژیم‌ها بوده است و پس از آن دیگر توانایی تأثیرگذاری ندارد و الا چرا باید در فکر ایجاد یک رژیم جایگزین و یا پیشرفته‌تر بود زیرا اگر این ادعا صحیح باشد پس نباید در دوران کنونی با استناد به رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات قطعنامه‌ای در شورای امنیت ملل متحد صادر گردد. از جمله این موارد قطعنامه ۱۵۴۰ است که سازوکار اجرایی و دستورالعمل این رژیم به عنوان راهنمای عمل اجرای این قطعنامه پذیرفته شده است.

اما قطعنامه‌های مختلفی ضمن اشاره به رژیم‌های کنترل صادرات صادر شده که مثال آن قطعنامه صادره در شورای امنیت با استناد به رژیم کنترل فناوری موشکی برای اعمال تحریم صادرات موشک‌های کروز به کره شمالی در سال ۲۰۱۴ (<http://www.nti.org>, 2017) است شاید مهمتر از آن قطعنامه‌های متفاوتی باشد که هنگام تصویب و در متن قطعنامه به رژیم‌های چند جانبه کنترل صادرات و از آن جمله رژیم کنترل فناوری موشکی استناد کرده‌اند. از جمله آنها قطعنامه ۲۳۲۵ شورای امنیت در سال ۲۰۱۶ است که حتی رئیس رژیم کنترل فناوری موشکی امکان سخنرانی داشته و یکی از موارد اشاره در قطعنامه همین رژیم بوده است (resolution, 2325, 2016). کشورهای غربی می‌کوشند با فشار گسترده و اعمال استانداردهای دوگانه بر قدرت نظامی و بازرندگی سایر کشورها تأثیر گذارند و آن را به کنترل در آورند. شناخت دقیق و درک تأثیر فرآیندهای تأثیرگذار برای کشوری همانند ایران که سیاست دفاعی

مستقلی را دنبال می‌کند ضروریست. آنها می‌کوشند ابعاد غیرالزام‌آور رژیم‌های کنترل صادرات را از طریق مصوبه‌های شورای امنیت سازمان ملل حتی برای کشورهای غیر عضو به صورت اجباری درآورند.

منابع و مأخذ

۱. عسگرخانی، ابومحمد، (۱۳۸۳)، «رژیم‌های بین‌المللی»، تهران: موسسه فرهنگی مطالعات و تحقیقات بین‌المللی ابرار معاصر.
۲. قاسمی، فرهاد، (۱۳۸۴)، «رژیم‌های بین‌المللی»، تهران: میزان.
۳. دهقانی، غلامحسین، هاشمی، فاطمه (۱۳۹۱) «رژیم‌های چندجانبه کنترل صادرات؛ سازوکاری قانونی یا ابزار فشار سیاسی»، فصلنامه سازمان‌های بین‌المللی، سال اول، شماره اول، بهار، ۱۰۱-۱۳.
۴. کیوان حسینی، سید اصغر («۱۳۷۷ آمریکا و استراتژی تحریم تکنولوژی ایران»، مجله سیاست دفاعی، زمستان، ۱۳۷۷ شماره ۲.
۵. گونگ، میونگ (۱۳۸۸)، «پیامدهای تولید و گسترش تسلیحات نظامی در آسیا»، پژوهشگاه علوم و معارف دفاع مقدس، قابل دسترسی در:

<http://www.ensani.ir/fa/content/68832/default.aspx>

A) Books

1. Hasenclever, A., Mayer, P., & Rittberger, V. (2000). Integrating theories of international regimes. *Review of International Studies*, 26(1), 3-33.
2. Hasenclever, A., Mayer, P., & Rittberger, V. (2006) [1997]. *Theories of international regimes* (Vol. 55). Cambridge university press.
3. Parry, C., Grant, J. P., & Barker, J. C. (2009). *Parry & grant encyclopaedic dictionary of international law*. Oxford University Press.
4. Rowlands, I. (1992). *International regime formation: the politics of ozone layer depletion and global warming* (Doctoral dissertation, The London School of Economics and Political Science (LSE)).

B) Articles

1. Anthony, I., Eckstein, S., & Zanders, J. P. (1997). 10. Multilateral military-related export control measures.
2. Bauer, Sibylle, & Bromley, Mark "The Dual Use Export Control Policy Review: Balancing Security, Trade and Academic Freedom in a Changing World," *Nonproliferation Papers* 48 2016

3. Beck, M., & Gahlaut, S. (2016). Creating a new multilateral export control regime. *Arms Control Today*, 33(3), 12.
4. Kimball, D. G. (2004). The Missile Technology Control Regime at a Glance. Arms Control Association, <http://www.armscontrol.org/factsheets/mtrc>: 2011, 3.
5. Lipson, M. (2001). Organizational Fields and International Regimes. Christopher H. Browne Center for International Politics, University of Pennsylvania, Working Paper Series, 1.
6. Ozga, Deborah A. (1993), " A Chronology of the Missile Technology Control Regime", *The Nonproliferation Review/Winter 1994*
7. Yoshimatsu, Hidetaka(1998). International Regimes, International Society, and Theoretical Relations, *International Studies*, 98, 10
8. Zhao, J. (2013), Mapping China's Place in Multilateral Export Control Regimes.

C) Report

Report to Congressional Committees: United States General Accounting Office (GAO), (2002), NONPROLIFERATION: Strategy Needed to Strengthen Multilateral Export Control Regimes, GAO-03-43, from <https://www.gao.gov/assets/240/236192.html>

D) Documents

1. Security Council Resolution 1540, [concerning weapons of massive destruction], S/RES/1540 (2004, April 28) from [https://undocs.org/S/RES/1540\(2004\)](https://undocs.org/S/RES/1540(2004)).
2. Security Council Resolution 2325, Calling for Framework to Keep Terrorists, Other Non-State Actors from Acquiring Weapons of Mass Destruction, SC/12628 (2016, December 15), from: <https://www.un.org/press/en/2016/sc12628.doc.htm>
3. Security Council S/2015/546 [Letter dated 16 July 2015 from the Permanent Representative of the United States of America to the United Nations addressed to the President of the Security Council], (2015, July 16) from <https://undocs.org/S/2015/546> (2015).
4. Security Council Resolution 2231, S/RES/2231 (2015, July 20) from [https://undocs.org/S/RES/2231\(2015\)](https://undocs.org/S/RES/2231(2015)).

E) Websites

1. Missile Technology Control Regime, (2017), from: <http://mtrc.info/frequentlyasked-questions-faqs/>
2. Nuclear Suppliers Group, (2017), About the NSG, from: <http://www.nuclearsuppliersgroup.org/en/about-us>

3. Nuclear Threat Initiative, (2017, February 1), Missile Technology Control Regime(MTCR), from <http://www.nti.org/learn/treaties-and-regimes/missile-technologycontrol-regime-mtr/>
4. The Australia group, (2017), from <http://www.australiagroup.net>
5. Wassenaar Arrangement, (2017), from <http://www.wassenaar.org>